

DEFINICIYALÍQ ANALIZ: “MUHABBAT” KONCEPTINIŇ DENOTATIV MÁNILERI

Sadullaeva Alfya Nizamaddinovna
PhD, *úlken oqıtrwshı, QMU*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14238660>

Annótatsiya: Bul maqalada “Muhabbat” konseptiniŇ qaraqalpaq, ózbek, rus hám inglis tilleriniŇ sózliklerindeki denotativ mánisleri talqılğan. Nátiyjede leksemalardıŇ qaraqalpaq, ózbek, rus hám inglis tillerindeki mánisleri keste túrinde islep shıǵıldı.

Tayanısh sózler: koncept, ishqi, sezim, muhabbat, leksema, denotativ, konnatativ, sinonim.

Muhabbat – qanday da bir shaxsqa yamasa shaxslar toparına, ideyaǵa yamasa ámeliy uqıplılıǵına salıstırǵanda jasırın hám kúshli sezim bolıp esaplanadı hám ol shaxs ómiriniŇ gárezsiz hám erkin kórinisi sıpatında júzege keledi. Muhabbat seziminiŇ ullılıǵı hám quramalılıǵı sonda, onda biologiyalıq hám ruwxıy, jekelik hám jámiyetlik, intim hám ulrwma jaǵdaylar bir noqatqa jıynala beredi [15].

Izertlewimiz obyektı sıpatında “Muhabbat” konseptiniŇ qaraqalpaq, ózbek, rus hám inglis tillerindeki sózlik definiciyaların tallawda “Qaraqalpaq tiliniŇ túsindirme sózligi”, “Rus-qaraqalpaq sózligi”, “Túrkiy tilleriniŇ etimologiyalıq sózligi”, Merriem Vebster hám Roje Tezaurusları sıyaqlı sózliklerden keńnen paydalanıldı.

Mahmud Qashǵariy “Divan Luǵat at-Turk” sózliklerinde (XI ásir) “muhabbat” leksemasınıŇ ornına “ıstıtıw” lekseması | سلكك “muhabbat”, “múnásibet”, *кунул ~ усикликъ карък* “júrekte muhabbat otı janıw” degen mániste berilgen [1]. “Muhabbat” lekseması XII ásirde túrk tiline arab tilinen kirip kelip, M.I.MaxmutovtıŇ “Arab-tatar-rus tili sózligi”nde “muhabbat” lekseması tatar tilinde *сөю, сөешү, зыйшық* leksemeları menen keltirilgen [2]. Basqa túrkiy tillerde bolsa “muhabbat” lekseması: qazaq tilinde - *сүйіспеншілік, махаббат, гашиқ* [4]; qırǵız tilinde - *ашықтық, сүйүү, махаббат* [5]; qarachay-balǵar tilinde - *сүймеклик, сүйюу* [6]; qumıq tilinde - *сюю, гашиқлыкъ* [7]; túrk tilinde - *sevgi, aşk, sevi* [8]; bashqurt tilinde - *ярату, һөйөү, мөхәббәт, гишық* [9].

N.A.BaskakovtıŇ “Rus-qaraqalpaq tilleri sózligi”nde “muhabbat” lekseması tómendegishe keltirilgen: muhabbat - bul “любить” jaqsı kóriw lekseması menen berilgen bolıp.

1) birewdi – bir zattı *súyiw, jaqsı kóriw, jaqtırıw, unatırw*: ~ *мать* anasın *súyiw*; ~ *детей* balalardı *súyiw*; ~ *родину* watandı *súyiw*;

2) bir zatqa biyimliliǵı bolıw - *súyiw, qızıǵıw, intalı bolıw*: ~ *музыку* – namanı *súyiw*; ~ *путешествовать* - sayaxat etiwdi *súyiw*;

3) *birewge/bir zatqa zárúrlík seziw – jaqsı kóriw, qálew, jaqtırıw*: цветы любят воду - *gúller suwdı jaqsı kóredi* [10].

Sh.Raxmatullaevtin “Ózbek tiliniń etimologiyalıq sózligi”nde “Muhabbat” leksemasına tómendegishe táriyip berilgen: **Muhabbat** - bul arab tilinen alınğan sóz bolıp **muhabbat (un)** formasına iye; ózbek tiline **h** sesi menen almasıtıp qabıl qılınğan; **muhabbat (un)** - *muhabbat*. Bul sóz tiykarınan “*sevdi*”, “*ko’ngil berdi*” mánisin anlatıwshı **habba** feyiliniń **II** forması **habbaba** sózinen payda bolğan qatnas sıpatlaması bolıp “**sevgi**” mánisin anlatadı [3; 307].

Bunnan tisqari, bul sózlikte “Muhabbat” leksemasınıń “**ishq**”, “**maxbub/maxbuba**”, “**oshiq**” leksemalarınin mánisleri de keltirilgen. **Ishq** - bul arabsha sóz **ıisq (un)** formasına iye; ózbek tiline qasralı **ayn** sesin **i** sesine almasıtıp qabıl etilgen: **ıisq - ishq**. Bul sóz “**sevdi**” mánisin anlatatuğın **ıasiqa** feyilinen payda etilgen **I** bap masdarı bolıp, “**sevgi**”, “**kúshli beyimlik**” mánislerin anlatadı [3; 187].

“Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi”nde “Muhabbat” konceptiniń “muhabbat” atlıq leksemasınıń tómendegi sinonimleri keltirilgen: **Ashıq, súyiw, muhabbat** [11; 15]; **Ashıqlıq, súyiwshilik** [11; 16]; **Muhabbat - Súyiwshilik, unatiwshilik** [13; 323]; **Íshqı - Adamnıń bir nársege degen súyiwshilik sezimi, muhabbatı** [14; 581]; **Íshqı-muhabbat - Ashıqlıq, súyiwshilik** [14; 581].

Qaraqalpaq tilindegi “**muhabbat**” feyil-leksemasınıń da kóp sinonimlik qatarı bar ekenligin kóriwimiz múmkin: **Jaqsı kóriw - súyiw, qálew, unatırw; Íshqı otı lawlaw – muhabbatı, súyiwshiligi artırw, kúsheyiw, zorayıw; Unaw – jaqsı kóriw, qálew, jağırw, jağınırw; Súyiw - 1) Jaqsı kóriw, unatırw, qálew. 2) Jaqsı kórip ernin tiygiziw, óbiw; Íshqı zarın shegiw - muhabbattıń azabın, qıyınshılığın kóriw; Íshqı ketiw - kewili ketiw, jaqsı kóriw, súyip qalırw; Jaqtırırw - 1) jağırw 1 feyiliniń ózgelik dárejesi; 2) unatırw, jaratırw, qálew; Íqlas tógiw - kewil qoyırw, kewil awdarırw, yoshlanırw** [11].

“Muhabbat” (Love) konceptiniń inglis tilindegi anıqlamasın talqılaw arqalı, biz tómendegi mánislerin anıqladıq:

- 1) *feeling of deep affection towards someone* (kimsege tereń jaqınlıq sezimi);
- 2) *sexual passion or desire* (jınısıy kúshli sezim, qálew);
- 3) *a person, a thing or an activity that you like very much* (júdá unatatuğın insan, zat yaki óner);
- 4) *strong feeling of liking and caring for somebody/something* (kúshli jaqtırırw sezimi hám kimdur yaki nárse haqqında qáweterleniw);
- 5) *sexual intercourse* (jınısıy qatnas).

Koncepttiń yadrosın anıqlaw ushın Roje Tezaurusına itibar qaratamız (Roget's Thesaurus) hám tómendegi mánislerin keltirip ótemiz: *affection, fondness, tenderness, attachment, devotion, rapture, infatuation, adoration, admiration, adulation, predilection, sympathy, liking, attraction, weakness, preference, fancy, regard, passion, delight, enjoyment, pleasure* (jaqınlıq, miyrim-shápáát, miyirmanlıq, súyiwshilik, sadıqlıq, zawıq, qızıǵıwshılıq, tán beriw, náziklik, maqtaw, háwes, birge islesiw, jaqtırıw, umtılw, ázzilik, ústinlik, fantaziya, dıqqat, kúshli sezim, zawıqlanıw, zawıq) [12]. Tallawımız nátiyjesinde “Muhabbat” konseptiniń sózlik leksemaların qaraqalpaq, ózbek, rus hám inglis tillerindegi mánislerin tómendegi keste tárizinde islep shıqtıq. Bul kestedegi “muhabbat” koncepti leksemaların tiykarı sıpatında qaraqalpaq tilindegi mánisleri alınıp, olardı ózbek, rus hám inglis tillerine awdarıw arqalı islep shıǵıldı (1-keste).

1-keste.

**“Muhabbat” konseptiniń qaraqalpaq, ózbek, rus hám inglis tillerindegi
sózlik leksemaların mánisleri**

№	Qaraqalpaq	Ózbek	Rus	Inglis
1	Ashıq	Oshiq	Влюбленный	Lover
2	Súyiw	Sevish	Любить	To love
3	Muhabbat	Muhabbat	Любовь	Love
4	Ashıqlıq	Oshiqlik	Увлечение	Love
5	Súyiwshilik	Sevish	Любить	To love
6	Íshqı	Ishq	Чувство	Passion
7	Íshqı-muhabbat	Ishq-muhabbat	Страсть	Affection
8	Jaqsı kóriw	Yaxshi ko'rish	Любить	To fall in love
9	Íshqı oti lawlaw	Ishq o'ti	Пылать любовью	Ardor
10	Unaw	Yoqtirmoq	Нравиться	Liking
11	Íshqı zarin shegiw	Ishq	Страстно любить	Passion
12	Íshqı ketiw	Kuchli moyillik	Сильное влечение	To fall in love
13	Jaqtırıw	Yoqtirmoq	Нравиться	Liking
14	Íqlas tógiw	Ihlos	Любоваться	To fall in love

Izertlew dawamında tipologiyalıq jaqtan hár qıylı dúziliske iye bolǵan qaraqalpaq, ózbek, rus hám inglis tillerindegi “Muhabbat” konseptiniń sózliktegi mánilerin ulıwmalastırıp, tómendegishe juwmaq shıǵarıldı:

- aglyutinativ tiller qatarına kiretuǵın qaraqalpaq tilindegi sózliklerdi analiz etiw arqalı, “Muhabbat” konseptiniń bir qatar sinonimleri anıqlandı: atlıq - *ashıq, súyiw,*

muhabbat, súyiwshilik, ashıqlıq, ıshqı-muhabbat, sadıqlıq; feyil – jaqsı kóriw, súyip qalrw, ashıq bolrw, háwesleniw, jaqtırw, iqlaslanıw, qálew, jaratıw hám t.b.

- izertlenip atırǵan inglis til kórinisinde “Muhabbat” (Love) leksemasınıń sinonimlik qatarın úyreniw arqalı ayırım leksemalar basqalarına qaraganda kóbirek ushırasadı: *passion, adore, revere, favor, fond, idolize, relish, admire, appreciate, cherish, dote (on), esteem, fancy, like, prefer, worship.*

- Bul koncept júdá quramalı dúziliske iye bolıp, onı tolıq túsiniw ushın tek denotative mánisi, yaǵnıy sózlik mánisin úyreniw jeterli emesligi, al onıń konnatativ mánilerin de anıqlaw zárúr ekenligi anıqlandı.

Адабиётлар рўйхати:

1. Кашгари М. Диван Лугат ат-Турк / перевод З.А. Ауезовой. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – С. 179.
2. Махмутов М.И. Арабско-татарско-русский словарь: в 3 т. Т. 1. / М.И.Махмутов, К.З.Хамзин, Г.Ш.Сайфуллин. – Казань: Иман, 1993. – С. 339.
3. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. - Тошкент, «Университет», 2003.
4. Русско-казахский словарь / под ред. Г.Г. Мусабаева: в 2 т. Т. 1. – Алма-Ата: Гл. ред. Казахской советской энциклопедии, 1978. – С. 346.
5. Русско-киргизский словарь / под ред. К.К. Юдахина. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1957. – С. 335.
6. Русско-карачаево-балкарский словарь / под ред. Х.И.Суюнчева и И.Х. Урусбиева. – М.: Советская энциклопедия, 1965. – С. 26.
7. Русско-кумыкский словарь / под ред. З.З.Бамматова. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1960. – С. 387.
8. Русско-турецкий словарь / сост. В.Г.Щербинин. – М.: Русский язык, 1989. – С. 679.
9. Русско-башкирский словарь / отв. ред. К.З.Ахмеров. – М.: Советская энциклопедия, 1964. – С. 365.
10. Русско-каракалпакский словарь/ отв.ред. Н.А.Баскаков. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – 1124 с.
11. «Қарақалпақ тилинің түсиндірме сөзлігі» I, II, III, IV томлары. Нөкіс. Қарақалпақстан. 1982-1992.
12. Roget's Super Thesaurus, 4th Edition. Marc McCutcheon. Writer's Digest Books. 2010.
13. Nizamaddinovna S. A. Specific Expression of the Concept "Love" at the Level of Lexical Units //Journal of Ethics and Diversity in International Communication. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 49-53.
14. Sadullaeva A. THE CONCEPT OF "LOVE" IN THE NOVEL "TERBENBES" //Science and Innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 8. – С. 1957-1961.
15. Sadullaeva A. Lexicographic analysis of the concept «Muhabbat»(love) in the Karakalpak Language//Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. – 2024. – Т. 5. – №. 01. – С. 166-174.
16. Sadullaeva A. «Love/Muhabbat» konceptiniń frazeologiyalıq birliklerde gwdeleniwi //Ренессанс в парадигме новаций образования и технологий в XXI веке. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 225-228.